

В. С. Мілаш

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

**Навчальний посібник
для підготовки до іспитів**

Харків
«Право»
2015

УДК 346(477)(075)
ББК 67.9(4УКР)303я7
М60

Мілаш В. С.

М60 Господарське право : навч. посіб. для підготовки до іспитів /
В. С. Мілаш. – Х. : Право, 2015. – 328 с.

ISBN 978-966-458-794-2

У навчальному посібнику відповідно до програми курсу висвітлено питання загальної та особливої частин господарського права на основі чинного законодавства, навчальних і наукових видань.

Для студентів денної та заочної форми навчання, які вивчають курс господарського права, та усіх, хто цікавиться господарсько-правовою проблематикою.

УДК 346(477)(075)
ББК 67.9(4УКР)303я7

ISBN 978-966-458-794-2

© Мілаш В. С., 2015
© Видавництво «Право», 2015

Передмова

Основним завданням господарського права є системне правове забезпечення ефективного та збалансованого функціонування господарського обороту для утвердження й підтримання в його межах суспільного господарського порядку.

За умов ринкової економіки, активізації процесів інтернаціоналізації господарського життя, формування глобальної інформаційно-економічної системи господарський правопорядок має забезпечуватися як через публічно-правові, так і приватноправові засади, співвідношення часток яких під час упорядкування господарських відносин на конкретному ринковому сегменті зумовлюється реальним рівнем розвитку його інфраструктури та ступенем концентрації публічних інтересів, що мають бути реалізовані в його межах. Інакше кажучи, ефективність механізму правового регулювання господарських відносин безпосередньо пов'язана з його спроможністю своєчасно реагувати на трансформації господарського обороту, створювати належні умови його функціонування та забезпечувати реалізацію усього спектра інтересів, що виникають та реалізуються в його межах. Нові тенденції та умови соціально-економічного і політичного розвитку суспільства зумовлюють потребу у розробці та впровадженні нових підходів щодо правового регулювання господарських відносин, безперервній модернізації господарського законодавства, яке повинно відповідати потребам сьогодення.

Пропонований навчальний посібник для підготовки до іспитів з господарського права підготовлений В. С. Мілаш (доктором юридичних наук, доцентом кафедри господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого) на основі чинного законодавства, навчальних і наукових видань з метою допомоги студентам в опануванні навчальної дисципліни «Господарське право» та застосуванні у майбутній правозастосовній діяльності.

1. Поняття господарського права України. Предмет, мета та метод господарського права України

Господарське право як самостійна галузь права є цілісною системою норм, за допомогою яких здійснюється правовий вплив на господарські відносини для забезпечення ефективного функціонування господарського обороту та соціальної спрямованості суспільного виробництва з метою утвердження та підтримання суспільного господарського порядку.

Предметом господарського права є господарські відносини. Не охоплюються регулювальним впливом господарського права (ст. 4 Господарського кодексу (ГК) України): майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються Цивільним кодексом України; земельні, гірничі, лісові та водні відносини, відносини щодо використання й охорони рослинного і тваринного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря; трудові відносини; фінансові відносини за участі суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів (до цієї ж групи відносин належать і податкові відносини); адміністративні та інші відносини управління за участі суб'єктів господарювання, в яких орган державної влади або місцевого самоврядування не є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією, і безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єкта господарювання.

Найбільш дискусійним є питання розмежування сфери дії господарського та цивільного права. З одного боку, Цивільний кодекс (ЦК) України містить положення про суб'єктів господарювання (підприємницькі товариства, фізичну особу – підприємця), про окремі види договорів у сфері господарювання тощо. Разом із тим загальні засади цивільного законодавства (так як вони викладені в ст. 3 ЦК України) спрямовані на задоволення потреб суто цивільного (побутового) обороту, відповідно на забезпечення реалізації виключно приватних інтересів його учасників. Цивільне право не переслідує мету реалізації публічних інтересів, сформованих на ґрунті найважливіших загальносуспільних потреб (у забезпеченні економічної безпеки, ефективного використання природних ресурсів, підтримці та захисті

економічної конкуренції, відтворенні основних засобів виробництва, інноватизації виробництва тощо). Між тим *метою регулювального впливу господарського права є утвердження та підтримання суспільного господарського порядку, необхідного для забезпечення ефективного функціонування господарського обороту та соціальної спрямованості суспільного виробництва.*

Для узгодження всього комплексу інтересів, що виникають у сфері господарювання, та забезпечення їх гармонійної реалізації *господарським правом використовується метод рівного підпорядкування суб'єктів господарського права суспільному господарському порядку*, який вимагає від усіх суб'єктів господарського права тісної взаємодії і взаємовідповідальності. Означений господарсько-правовий метод являє собою сукупність прийомів та заходів впливу норм господарського права на господарські відносини для найбільш оптимального їх упорядкування. У числі таких прийомів слід відзначити: 1) забезпечення свободи прийняття автономних рішень суб'єктами господарських відносин у межах, дозволених законом (без такої свободи унеможлиблюється реалізація приватних інтересів учасників господарського обороту); 2) встановлення владних приписів щодо обов'язкової легалізації господарської діяльності (державна реєстрація, ліцензування, патентування) та дотримання правових режимів її здійснення, а також позитивних зобов'язань (за допомогою імперативних норм), заборон і обмежень (щодо здійснення окремих видів господарської діяльності господарюючими суб'єктами, що належать до приватного сектору економіки; щодо незаконного втручання органів державної влади та місцевого самоврядування в господарську діяльність суб'єктів господарювання тощо); 3) надання рекомендацій (за допомогою диспозитивних норм) тощо.

2. Поняття, ознаки та види господарських відносин. Учасники відносин у сфері господарювання

Предметом господарсько-правового регулювання є відносини, що виникають у сфері господарювання (господарські відносини) та на які спрямовано регулювальний вплив господарського права.

Ознаки господарських відносин зводяться до таких:

1. *Ці відносини виникають у зв'язку з організацією та безпосереднім здійсненням господарської діяльності.*

Господарська діяльність (як і будь-яка інша діяльність) вимагає організації та керівництва. Процес організації господарської діяльності охоплює: а) формування господарської інфраструктури та встановлення організаційних зв'язків у її межах; б) формування майнової основи господарювання елементів господарської інфраструктури; в) управління господарською діяльністю, що здійснюється у двох формах – внутрішнє управління (здійснюється органами управління самої господарської організації) та зовнішнє управління (здійснюється суб'єктами організаційно-господарських повноважень).

2. *У господарських відносинах реалізуються як приватні, так і публічні інтереси.*

Сучасна система економічних потреб, на ґрунті яких формуються економічні інтереси у сфері господарювання, у найбільш узагальненому вигляді складається із: 1) структуротвірних потреб в економічній безпеці, безперервності суспільного відтворення та виробництва товарної маси, у залученні інвестицій до найбільш важливих сфер суспільного виробництва, формуванні дохідної частини бюджетів, підтримці конкурентного середовища, забезпеченні продовольчої та ресурсної безпеки, екологічної та вітальної безпеки реструктуризації та інноватизації виробництва тощо; 2) потреб активних суб'єктів економічної діяльності у здобутті економічних вигод у формі підприємницького прибутку, у власному довгостроковому конкурентному розвитку та залученні для цього різноманітних виробничих ресурсів; 3) потреб пасивних суб'єктів економічної діяльності, які прагнуть отримати винагороду від економічної активності інших (ідеться про інвесторів, інвестиційна діяльність яких не носить ознаки господарської); 4) платоспроможних потреб споживачів в якісних та безпечних результатах господарської діяльності (споживчі потреби).

3. *Суб'єктний склад.* Відповідно до ст. 2 ГК України учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господа-

рювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Незважаючи на те, що ст. 2 ГК України називає споживачів як учасників відносин у сфері господарювання, ст. 3 ГК України не визначає, учасниками яких саме відносин вони є. Більше того, в ч. 3 ст. 175 ГК України безпосередньо зазначено, що зобов'язання майнового характеру, що виникають між суб'єктами господарювання та негосподарюючими суб'єктами – громадянами, не є господарськими і регулюються іншими актами законодавства.

Стаття 3 ГК України диференціює сферу господарських відносин на господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

Господарсько-виробничими ГК України визначає майнові та «інші» відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності. Більшість майнових господарсько-виробничих відносин набувають договірної форми. «Інші відносини», на яких акцентується увага у ч. 5 ст. 3 ГК України, – це відносини, де домінуючим є «організаційний компонент», однак відсутній «управлінський компонент» (тобто жодний з учасників таких відносин не наділений організаційно-господарськими повноваженнями щодо іншого). Означені відносини виникають між суб'єктами господарювання з приводу організації господарської діяльності (встановлення організаційних зв'язків між елементами господарської інфраструктури тощо).

Організаційно-господарськими ГК України називає відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю (основний акцент припадає на «управлінський компонент»).

Однією стороною організаційно-господарських відносин є суб'єкти господарювання, іншою – суб'єкти організаційно-господарських повноважень, зокрема: а) органи державної влади; б) органи місцевого самоврядування; в) громадяни, громадські об'єднання та організації, їх органи, інші недержавні структури, які є засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності; г) об'єд-

нання підприємств різних видів, які поєднують у собі ознаки суб'єктів господарювання та суб'єктів організаційно-господарських повноважень.

Відповідно до ч. 7 ст. 3 ГК України до *внутрішньогосподарських* віднесено *відносини*, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами.

3. Основні принципи правового регулювання господарських відносин та їх значення під час здійснення господарсько-правового впливу

Цілісність будь-якого галузевого механізму правового регулювання суспільних відносин визначається передусім єдиними цілями, на досягнення яких спрямовані всі галузеві правові засоби, якими репрезентований цей механізм. Цільова спрямованість господарського права на створення сприятливих умов реалізації різноманітних інтересів, що виникають у сфері господарювання, забезпечується завдяки принципам правового регулювання господарських відносин.

Згідно зі ст. 6 ГК України *основними (загальними) принципами господарювання є*: 1) забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою всіх суб'єктів господарювання; 2) свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом; 3) вільний рух капіталів, товарів і послуг на території України; 4) обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави (даний принцип викладено не досить коректно – соціальну спрямованість економіки можна забезпечити тільки за допомогою оптимізації державного регулювання, а не шляхом його обмеження); 5) захист національного товаровиробника; 6) заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Звісно, що закріплений у ст. 6 ГК України перелік загальних засад господарювання не є повним, у ньому не знайшли закріплення всі правові принципи, на яких має ґрунтуватися правове регулювання господарської, зокрема підприємницької, діяльності. Аналіз чинного господарського законодавства дає підстави стверджувати, що, окрім названих у ст. 6 ГК України принципів, основними засадами правового регулювання господарської діяльності є: свобода господарського договору межах, у визначених законом; збалансування приватних і публічних інтересів у сфері господарювання (принцип пропорційності); забезпечення раціонального використання природних ресурсів у сфері господарювання; пріоритетність збереження здоров'я людини та охорони тваринного світу, навколишнього середовища щодо економічного ефекту, захист національного товаровиробника, захист слабкої сторони господарського договору; принцип відповідальності суб'єктів господарювання тощо.

Названі принципи господарсько-правового регулювання пов'язують зміст господарського права з економічними чинниками функціонування ринкового механізму: а) на ґрунті внутрішнього чинника (яким є економічні закони) формуються економіко-правові принципи; б) на ґрунті зовнішнього чинника (яким є державне регулювання економікою) формуються основні засади правової політики у сфері господарської діяльності. Відповідно під час правового впорядкування господарських відносин, з одного боку, мають бути враховані об'єктивні економічні закони, з іншого – націлені на попередження негативних виявів механізму ринкового саморегулювання.

Принципи господарсько-правового регулювання не тільки визначають вектор такого регулювання, а й використовуються під час заповнення наявних прогалин у правовому регулюванні через застосування аналогії права.

4. Система господарського законодавства України. Напрями модернізації господарського законодавства

Система господарського законодавства є системою нормативно-правових актів, норми яких у цілому (або їх окремі норми) спрямовано на впорядкування господарського обороту.

Нормативно-правові акти, що регулюють (упорядковують) господарський оборот, можуть бути розподілені як за формальною ознакою (юридичною силою нормативного акта), так і за змістовою ознакою (зміст відносин, які вони регулюють).

За формальною ознакою до числа нормативних актів, що входять до галузі господарського законодавства, належать Конституція України, міжнародні договори (угоди) за участю України, Господарський кодекс України, закони України, підзаконні акти (постанови ВР України, декрети, постанови та розпорядження КМУ, укази та розпорядження Президента України, нормативні акти міністерств, державних комітетів, комісій та інших центральних органів виконавчої влади (правила, накази, інструкції тощо), акти територіальної (локальної) дії місцевих рад та держадміністрацій з господарських питань).

Увесь масив господарського законодавства за змістовою ознакою можна розподілити на низку блоків, в числі яких:

1. Нормативно-правові акти, що визначають загальні засади функціонування господарського обороту, – норми Конституції України, що утворюють конституційні основи правового господарського порядку, Господарський кодекс України, ЗУ «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р., ЗУ «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 р. (у ред. ЗУ від 1 грудня 2005 р.), ЗУ «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» від 22 грудня 1998 р., ЗУ «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» від 22 грудня 1998 р. та ін.

2. Нормативно-правові акти, що регламентують порядок легалізації діяльності суб'єктів господарської діяльності, – ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 15 травня 2003 р., ЗУ «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р. та ін.

3. Нормативно-правові акти, що визначають обсяг та зміст компетенції владних структур та окреслюють коло їх організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю, – ЗУ «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р., ЗУ «Про Антимонопольний комітет України» від 26 жовтня 1993 р., Положення про Міністерство економічного розвитку і тор-

гівлі України, затверджене постановою КМУ від 20 серпня 2014 р., Положення про Державну інспекцію України з контролю за цінами, затверджене Указом Президента України від 30 березня 2012 р., тощо.

4. Нормативно-правові акти, що регламентують правовий статус суб'єктів господарської діяльності, – ЗУ «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р., ЗУ «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 р., ЗУ «Про кооперацію» від 10 липня 2003 р., ЗУ «Про товарну біржу» від 10 грудня 1991 р., ЗУ «Про холдингові компанії в Україні» від 15 березня 2006 г. та ін.

5. Нормативно-правові акти, що визначають правові та організаційні засади якості продукції, що виробляється суб'єктами господарювання, та технічні параметри виробництва, – ЗУ «Про стандартизацію» від 5 червня 2014 р., ЗУ «Про підтвердження відповідності» від 17 травня 2001 р., ЗУ «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» від 1 грудня 2005 р., ЗУ «Про загальну безпечність нехарчової продукції» від 2 грудня 2010 р. та ін.

6. Нормативно-правові акти, що спрямовані на впорядкування господарсько-виробничих відносин у межах функціонування окремих виробничих ринків та інституціоналізацію засобів державного регулювання відносин, що виникають у межах цих ринків, – ЗУ «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» від 17 червня 1999 р., «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» від 19 грудня 1995 р., «Про молоко та молочні продукти» від 24 червня 2004 р., «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 4 липня 2002 р. та ін.

7. Нормативно-правові акти, що регламентують порядок здійснення окремих різновидів господарської діяльності, – ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р., ЗУ «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 р., ЗУ «Про страхування» від 7 березня 1996 р., ЗУ «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12 липня 2001 р., ЗУ «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р. та ін.

8. Нормативно-правові акти, що регламентують порядок укладення та виконання окремих господарських договорів, – ЗУ «Про концесії» від 16 липня 1999 р., ЗУ «Про угоди про розподіл продукції»

від 14 вересня 1999 р., ЗУ «Про фінансовий лізинг» від 16 грудня 1997 р. (у ред. ЗУ від 11 грудня 2003 р.), ЗУ «Про оренду державного та комунального майна»¹ від 10 квітня 1992 р. (в ред. ЗУ от 14 березня 1995 р.), ЗУ «Про іпотечне кредитування операцій з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» від 19 червня 2003 р., ЗУ «Про державно-приватне партнерство» від 1 липня 2010 р. та ін.

Основними напрямками модернізації господарського законодавства є:

1) постійне оновлення господарського законодавства з урахуванням сучасних тенденцій правового, економічного, політичного та соціального розвитку країни;

2) забезпечення узгодженості нормативних актів між собою (уникнення дублювання та суперечностей);

3) адаптація законодавства України до законодавства ЄС як пріоритетна складова процесу інтеграції України до Європейського Союзу.

Метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* (правовій системі Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ) з урахуванням критеріїв, що висувуються Європейським Союзом до держав, які мають намір вступити до нього. Законом України від 18 березня 2004 р. затверджено Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Означена Програма визначає механізм досягнення Україною відповідності третьому Копенгагенському та Мадридському критеріям набуття членства в Європейському Союзі. Цей механізм включає адаптацію законодавства, утворення відповідних інституцій та інші додаткові заходи, необхідні для ефективного правотворення та правозастосування. Невід'ємною частиною цієї Програми є Перелік актів законодавства України та *acquis* Європейського Союзу в пріоритетних сферах адаптації.

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – № 15. – Ст. 99.

5. Поняття та види господарської діяльності. Відмежування господарської діяльності від господарського забезпечення діяльності негосподарюючих суб'єктів

Відповідно до ст. 3 ГК України господарською діяльністю є діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову значеність.

Специфіка господарської діяльності визначається: 1) сферою її здійснення, якою є сфера суспільного виробництва; 2) її змістом, яким є виробництво суспільних благ, що мають мінову та споживчу вартість, та реалізація цих благ у товарній формі на грошовий чи інший еквівалент; 3) суб'єктами, які її здійснюють, є суб'єкти господарювання; 4) інтересами, які виникають та мають бути реалізовані під час її здійснення (як приватні інтереси в одержанні прибутку та/або досягненні інших соціально-економічних результатів, так і публічні інтереси).

Залежно від мети господарської діяльності вирізняють два її різновиди: підприємницьку і некомерційну господарську діяльність.

Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а її суб'єкти – підприємцями. Відповідно, якщо метою того чи іншого виду господарської діяльності не є одержання прибутку, вона не може бути визначена як підприємницька. Проте якщо фактично прибуток не отримується, незважаючи на цільове спрямування самої діяльності на це, то означений факт сам по собі не є підставою для кваліфікації такої діяльності як некомерційної.

Підприємницька діяльність здійснюється на основі права власності або права господарського відання. *Загальні засади здійснення підприємницької діяльності отримали закріплення в главі 4 ГК України.*

Господарська діяльність, що здійснюється без мети одержання прибутку, є некомерційним господарюванням, а її суб'єкти – суб'єктами некомерційного господарювання. Некомерційна госпо-

дарська діяльність спрямована на досягнення соціально-економічних результатів, не пов'язаних з отриманням прибутку. Відповідно безпосередня мета діяльності суб'єктів некомерційного господарювання може полягати: а) у виробництві суспільно необхідного продукту (у широкому значенні слова), яке за своїми умовами і характером потреб, які задовольняються, як правило, не є рентабельним (казенні підприємства); або б) переважно у забезпеченні потреб суб'єктів, на власності яких вона заснована (споживчі та обслуговуючі кооперативи тощо), чи інших учасників господарського обороту (біржі).

Некомерційна господарська діяльність здійснюється на основі права власності або права оперативного управління. *Загальні засади здійснення некомерційного господарювання визначено у главі 5 ГК України.*

На суб'єктів господарювання, які здійснюють некомерційну господарську діяльність, поширюються загальні вимоги щодо регулювання господарської діяльності з урахуванням її цільової спрямованості, особливостей правового статусу окремих суб'єктів некомерційного господарювання (торгово-промислових палат, споживчих кооперативів, кредитних спілок тощо), які визначаються ГК України та іншими законодавчими актами.

Діяльність негосподарюючих суб'єктів, спрямована на створення і підтримання необхідних матеріально-технічних умов їх функціонування, що здійснюється за участю або без участі суб'єктів господарювання, відповідно до ч. 3 ст. 3 ГК України визначається як *господарче забезпечення діяльності негосподарюючих суб'єктів*. Господарське забезпечення статутної діяльності негосподарюючого суб'єкта хоча й містить окремі ознаки господарської діяльності, однак здійснюється таким суб'єктом винятково для підтримання матеріально-технічного підґрунтя свого функціонування й не має на меті систематичну участь у сфері суспільного виробництва (для досягнення конкурентних переваг, забезпечення суспільних потреб у певних результатах суспільного виробництва тощо). Утім чинне законодавство не завжди є послідовним при кваліфікації негосподарюючих суб'єктів (не проводить чіткого розмежування між поняттями «негосподарюючий суб'єкт» та «суб'єкт некомерційного господарювання»).